

■ Məmməd Qocayev
professor

Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları” romanı dini-fəlsəfi epopeya kimi

(Əvvəlt ötən sayda)

“Əsas insan” və əsrin əsas qəhrəmanı Alyoşa Karamazov

Alyoşa Karamazovu Mitya “əsas insan” adlandırır. Dostoyevski isə onu xadim adlandırmaqla əsərdə onun yerini təyin edir. Yazıcının yaradıcılıq məramına görə, gələcəkdə Alyoşa Karamazov əsrin baş qəhrəmanı kimi görünməli və bütün hadisələr onun ətrafında cərəyan etməli idi. Lakin gözlənilməz ölüm yazıçıya bu məqsədini həyata keçirməyə imkan vermədi. Alman mədəniyyətşünası Osvald Şpenqler Alyoşa Karamazov haqqında söz açaraq qeyd edir ki, bu obrazın Dostoyevski yaradıcılığında yerini bütün ədəbi tənqid nəzərdən qaçırmışdır. Alyoşanın simasında Dostoyevski yeni Məsih obrazı yaratmaq istəmiş və beləliklə də, bu roman ilkin xristianlığın “İncil”ləri kimi, yeni dinin yaradıcılığına çevrilməli idi. Rus tənqidçisi D.Merejkovski qeyd edir ki, romanda Alyoşa yeni dini düşüncəyə çatır, amma yeni dini fəaliyyət isə baş vermir, ona görə ki, bu fəaliyyət üçün rus gerçəkliyinin özündə hələ şərait yaranmamışdı. Beləliklə, Alyoşa Karamazovu “yeni insan”, yeni qəhrəman, rus xristianlığının yeni həvarisi kimi başa düşmək lazımdır. İvan Karamazov, Ras-kolnikov, Versilov, Merejkovskinin dediyi kimi, müasir dövrün insanlarıdır. Alyoşa, Zosima isə ən qədim rus dövrünün və eyni zamanda hələ yaranmamış gələcək Rusiyanın insanlarıdır. Bu yeni rus xristianlığını Dostoyevski necə təsvir edirdi və bu yeni din necə olmalı idi? Bu suala cavab vermək çətindir. Amma bir şey aydındır ki, yeni din əski xristianlıqdan fərqli olaraq asketizmdən uzaq, həyata, həyatı nəşəyə daha yaxın olmalı idi. Dostoyevskinin təsvir etdiyi xristianlıq həyat nəşəsini, həyat sevincini nəinki inkar və yasaq etmir, hətta vacib sayır. Alyoşa da, Zosima da həyatı çox sevmə və asketizmdən uzaq insanlardır.

Alyoşanı oxuculara təqdim edərək Dostoyevski qeyd edir ki, bu insan, bu cavan oğlan heç də fanatik deyildi, sadəcə olaraq erkən insanpərvər idi. Öz insanpərvərlik xislətinə uyğun gələn həyatı və mənəviyyəti isə o, Zosima atanın şəxsiyyətində gördü və ona görə də öz həyatını monastır ilə bağladı. Sonra Zosima ata onu monastırdan çıxarıb həyata, qardaşlarının yanına göndərəcək və bununla da Alyoşanın dünyəvi həyatı və dünyəvi fəaliyyəti başlayacaqdı. Bu fəaliyyətdə, əlbəttə, Alyoşanın insanpərvərliyi onun kərinə gələcəkdi. Beləliklə də, onun dini duyğuları, Allaha məhəbbəti mücərrəd duyğu olaraq qalmayıb, özünü real həyata və real insanlara qarşı məhəbbətdə və qayğıda

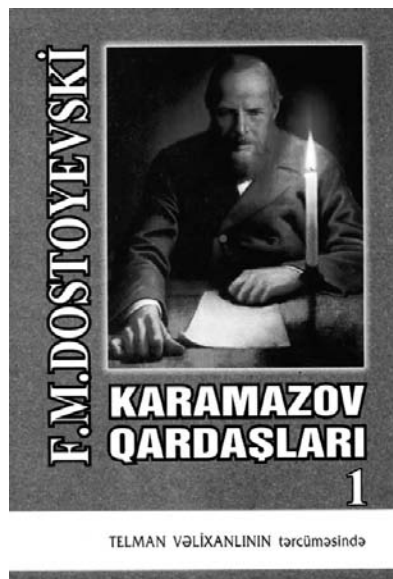
göstərəcədi. Alyoşa öz mənəviyyəti etibar ilə az qala İsa Məsih səviyyəsinə yüksələcəkdi. Hər halda onun hamıya qarşı dözümlü olması, heç kəsə, hətta pozğun və mənəviyyətsiz atasına belə nifrət etməməsi, insanları qeyd-şərtsiz sevməsi heç də adi insani xüsusiyyət deyildir. Alyoşanın simasında yeni müsbət qəhrəman, həyatsevər, humanist, sağlam və saf ruhlu bir insan obrazı yaratmaqla Dostoyevski sanki “İdiot” romanında kamil insan yaratmaq istəyində yol verdiyi səhvi düzəltmiş olur. Onun ideal insanı Mışkin ruhi xəstə idi. Alyoşa isə ruhən tamamilə sağlamdır. Amma bununla belə o, həyat nəşələrinin, bayağı səadətə əsiri olmayaraq öz missiyasını və idealını insansevərlikdə tapır. Yeni real həyatın tələsinə düşməmək üçün heç də ruhi xəstə, həyatdan təcrid olunmuş güşə-

nişin olmaq gerek deyil. Alyoşanın varlığında o Karamazov gücü başqa səmtə yönəlir. Amma Karamazovlara xas olan bu güclü ehtiras və həyat eşqi onda da vardı. Onun bu daxili gücü və ehtirası sonacan ruhi ölməzlik naminə yaşamağa sərf olunur və bu yolda o, heç bir güzəştə getmir. Əgər o, inansaydı ki, ölməzlik və Allah yoxdur, elə o saatdaca özünü və bütün həyatını ateizm və sosializmə həsr edərdi. Beləliklə, Alyoşanın xarakterinin və şəxsiyyətinin əsas xüsusiyyətləri aydınlaşmağa başlayır: bunlar insansevərlik, sağlam vücut və sağlam ruh, realizm və real fəaliyyətdən ibarətdir. Realizm dedikdə, Alyoşanın real həyata bağlılığı, asketizmdən uzaq olması nəzərdə tutulur. Bütün bunlar da onu məhz dinə gətirib çıxarır.

İlkin din, ilkin xristianlıq bəşəriyyətin məhşər duyğusundan, dünyanın sonunun gələcəyinə inamdan, yeni faniilik duyğusundan yaranmışdı. Dostoyevskinin təbliğ etdiyi din və xristianlıq isə həyat duyğusuna, həyata və ölməzliyə inam hissəsinə söykənir. Alaha və ölməzliyə inam gətirmiş insan artıq öləri həvəslərin və bayağı nəşələrin əsiri ola bilməz. Alyoşa qəti şəkildə inanır ki, hamı müqəddəs olacaq, hamı bir-birini sevecək, nə varlılar, nə yoxsullar,

nə məğrurlar, nə də mütilər olacaq, hamı Allahın övladları kimi bərabər olacaq. Əlbəttə, bu, dini utopyadan başqa bir şey deyildir. Amma Alyoşanın bu utopik xeyallarında onun gələcək fəaliyyətinin əsas istiqaməti əks olunmuşdur. Bu fəaliyyət əsasən insan qəlbinin təkmilləşdirilməsinə önəlməmişdir. Dostoyevski hesab edir ki, dəyişməyə və təkmilləşməyə ehtiyacı olan şey heç də ictimai quruluş deyil, insanların qəlbə və ruhudur. Alyoşanın xarakterində dinə xidmət istəyi ilə ictimai fəaliyyət birləşir. Bu heç də o demək deyildir ki, Dostoyevski dini dünyəvi və ictimai məqsədlərə xidmət etdirmək istəyir. Bununla belə, onun dini xristian sosializmini xatırladır, yeni dinlə həyatın vəhdətidir. Əlbəttə, dinin məqsədi heç də ictimai qüsurları düzəltmək və pragmatik məqsədlərə xidmət etmək deyildir.

Amma dinin təbliğ etdiyi mənəvi və ruhi kamillik son nəticədə ictimai kamilliyə gətirib çıxarmalıdır. Kamil insan qeyri-kamil cəmiyyətdə yaşaya bilməz. Ona görə də insanlar sosializmə deyil, İsağa və onun dininə can atmalıdırlar. Amma bu dinə və İsa mənəviyyətinə çatmış insanlar artıq kamil cəmiyyət qurmaya, kamil ictimai münasibətlərdə yaşamaya bilməz. Yeni mənəvi kamilliyə can atmaq özlüyündə ictimai kamilliyə gətirib çıxarmalıdır. İnsanlar İsa kimi kamil olmayınca heç bir kamil cəmiyyətdən söhbət gedə bilməz.

Alyoşanın xarakterinə və dünyagörüşünə təsir edən əks amillər onu ağır şübhələrə salır. Bir tərəfdən İvanın fəlsəfəsi, digər tərəfdən Zosimanın nəsihətləri onu çıxılmaz vəziyyətə gətirib çıxarır. Çox güman ki, Alyoşanı həyatda hələ çoxlu sayda çaşqınlıqlar və səhvlər gözləyir. Həyatdan baş açmaq o qədər də asan olmayacaq. Mütləq inam üçün həyatdakı aşkar əks faktlara məhəl qoymamaq lazımdır. Əsl inamı heç bir aşkar fakt sarsıtmamalıdır. Məsələn, İsanın meyitini görmüş insanlar bu aşkar faktın əleyhinə olaraq yenə də onun dirildiyinə inandılar. Əsl inam budur - aşkar faktın əleyhinə olaraq mövcud olan, sönməyən, yox olmayan inam. Alyoşanın həyatında da belə sarsıdıcı, onun

inamını az qala yox edəcək fakt vardır. Bu, Zosima atanın nəşinin qoxumasıdır. Hamı əmin idi ki, Zosima ata müqəddəsdir və ona görə də onun nəşi təmiz qalmalıdır. Amma belə olmadı, üfunət bu müqəddəsliyə kölgə saldı. Elə onda da Alyoşanın qəlbində bir etiraz, bir qiyam duyğusu baş qaldırdı. O, Allahın əməllərinin ədalətli olduğuna şübhələndi. Əlbəttə, bu, çox ağır bir sınaq idi. Bu ağır iztirablar Alyoşaya Mityanı unutturdu. Axı o, indi Mityanın yanında olmalı idi. Əgər o, Mityanı unutmasaydı, onun yanında olsaydı, ata qətlə baş verməzdi. Deməli, Alyoşanın inamı zəifləyən kimi onun da günahı ucbatından faciə baş verir. Alyoşa Mityanı unudaraq Rakitinlə birlikdə Qruşenkanın yanına gedir. Qruşenkanın isə Alyoşaya qarşı son dərəcə naməhərm bir qəsdı vardı. Amma hər şey başqa səmtə yönəlir. Qruşenka Alyoşanı yoldan çıxarmaq əvəzinə onu bir qardaş kimi sevir. Bu da Alyoşanı xilas edir. O, monastıra gələrək Zosima atanın tabutu önündə diz çökür, onun müqəddəs inamı yenidən özünə qaydır.

Burada Alyoşa mürgüləyir və yuxu görür. Yuxuda o, Qalileyanı, kasıb toyunu, İsanın toyda iştirakını və suyu şərabə döndərərək şadlığı davam etdirməsi səhnəsini görür. İsağa bu görüş Alyoşa üçün bəxşiş idi, mükafat idi, ona görə ki, o, bir qədər əvvəl zavallı Qruşenkanın qəlbini ələ almış və onu xilas etmişdi. Alyoşa çölə çıxır, ulduzlu göylərə sarı boylanır və bir anlığa elə hiss edir ki, hansısa uzaq dünyalardan ona güc gəlir, yerlə göy birləşir, onun qəlbində əbədi inam, əbədi sevinc bərqərar olur. Alyoşa diz çökür, göz yaşları içində torpağı öpür və ayağa qalxır. Şübhələr içində əzizlən zəif bir oğlan mətin bir cəngavərə çevrilir. Ona güc verən qəlbine qayıtmış inam idi. Yalnız Allaha iman gətirən insana ələm bu qədər gözəl və ecazkar görünə bilər.

Zosima atanın ölümündən sonra Alyoşa monastırdan çıxır və onun dünyəvi həyatı başlanır. Alyoşanın dünyəvi həyatı əsrin sonrakı hissələrində təsvir olunmalı idi. Amma Alyoşanın gələcək fəaliyyəti mövcud olan hissələrdən də aydın olur. Bu mənada əsrin sonuncu kitabında təsvir olunan Alyoşanın uşaqlarla münasibəti və onların arasında apardığı təbliğat səhnəsi vacib yer tutur. Alyoşa uşaqları ölüm ayağında olan zavallı İlyuşanın ətrafında toplaya və ona qarşı uşaqların qəlbində mərhəmət və qayğı hissi oyada bildi. Məsələn, Kolya Krasotkin özünün sosialist ideyalarına rəğbətindən danışır. Alyoşa bu məğrur oğlanın ehtiraslarını öz məhəbbəti gücünə ram edə bildi. Alyoşanın gələcək fəaliyyəti yaqın ki, elə bu yöndə, yeni insanların ruhuna və qəlbinə yönəlişik və onların islahı yolunda davam edəcəkdir.

(Ardı var)